

ČETIRI BILJANSKE DŽAMIJE

Sažetak

Prva džamija u naselju Biljani, općina Ključ, izgrađena je još u periodu vladavine Osmanlija na našim prostorima, u mahali Osmanovići. Služila je svojoj svrsi sve do 1938. godine kada je nedaleko od ove džamije izgrađena druga džamija u mahali Čehići. Treća džamija izgrađena je nešto niže u mahali Džaferagići 1964. godine. U vrijeme posljednje agresije na BiH, 10. jula 1992. godine, džamija je zapaljena, a zatim minirana. Povratkom mještana na svoja prijeratna ognjišta 1996. godine došlo je do revitalizacije života u ovome džematu. Već slijedeće godine postavljen je kamen temeljac za izgradnju nove, četvrte po redu džamije u Biljanima. Nova džamija, s bogatim pratećim sadržajima, svečano je otvorena 10. jula 2011. godine. Ujedno, toga dana obilježena je i devetnaesta godišnjica stradanja Bošnjaka u Biljanima. Na području Ključa i njegove okoline Biljani opravdano nose oreol mjesta gdje se najdosljednije njeguje vjera i tradicija. U prilog navedenom govori i podatak da je ovaj džemat u prošlosti iznjedrio veliki broj ugledne uleme. I danas je tako.

Ključne riječi: Biljani, džamije, mektebi, imami, mezarja, agresija na Bosnu i Hercegovinu

Šefko SULEJMANOVIĆ

I UVOD

1.1. Biljani - geografsko-historijska i demografska panorama

Naselje Biljani nalazi se na istočnoj strani Saničke doline, 14 km sjeverozapadno od Ključa, s obje strane putne komunikacije Ključ – Sanica. Lokalni put od Ključa za Sanicu i Biljane odvaja se s desne strane od magistralnog puta Ključ - Bosanski Petrovac i Bihać u mjestu Velagići. U službenoj administraciji Biljani su se do 1992. godine sastojali iz Donjih i Gornjih Biljani. U ranijem periodu Donji Biljani bili su nastanjeni muslimanskim, a Gornji Biljani srpskim, odnosno pravoslavnim stanovništvom. U narodu nije postojala prepoznatljiva granica između Gornjih i Donjih Biljani, a naselja koja su bila nastanjena isključivo srpskim stanovništvom nazivala su se Lakići, Prisjeka i Luka. Biljani graniče sa Sanicom Donjom, Muhadžirima, Velagićima, Ramićima i Crnalićima. Prema popisu iz 1991. godine, većina stanovništva Biljana je bošnjačke nacionalnosti. Danas su Biljani nastanjeni samo Bošnjacima.

Kada je ovo područje zahvatio intenzivniji proces prihvatanja islama, nema pouzdanih podataka. Prema službenim osmanskim defterima iz 16. stoljeća može se zaključiti da je Bosanska Krajina u to vrijeme bila prilično slabo naseljena. Tako je nahija Zmijanje imala 21 naselje sa 313 kuća, Sana 18 naselja sa 142 kuće i nahija Ključ 11 naselja sa samo 93 kuće.¹ Prema nekim mišljenjima, prisutna uglavnom u narodu ovoga kraja, do naseljavanja Biljana muslimanskim stanovništvom došlo je nakon Dubičkog rata (1788-1791) i povlačenja muslimana iz Like i Korduna u unutrašnjost Bosne i Hercegovine. U prilog iznesenom navode se zajednički toponimi kao što su Biljani, Jabukovac, Domazeti i sl. Toponim Biljani treba izjednačiti s užim jezgrom današnjih Donjih Biljana. Prema popisu iz 1885. godine za Biljane Donje koristi se naziv *Biljani turski*. Gornji Biljani se nalaze na zapadnoj kosi brda Ošljak, 12 km od općine Ključ i naseljeni su pravoslavnim stanovništvom, koje se naziva još i *Biljani hristijanski* i *Biljani hrišćanski*.²

1 F. Alibegović, *Ključ na Sani*, 81. Autor prenosi podatke navedene unutar: Milan Vasić, *Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini u XVI vijeku*, GDI BiH, XIII, Sarajevo, 1962, 237.

2 Pogledati: F. Alibegović, *Ključ na Sani*, 199-200; Milan Karanović, *Naselja i porijeklo stanovništva – Sanička župa u Bosanskoj Krajini*, Beograd, 1930, 293-296.

1.2. Džemat Biljani

Džemat Biljani ima prilično dugu i bogatu tradiciju. Nema pouzdanih podataka niti materijalnih pokazatelja da je u vrijeme Osmanlija predstavljao značajnije naseljeno mjesto. Shodno tome, nema tragova postojanja monumentalnih sakralnih, kulturnih, privrednih i drugih objekata. Kao što je već navedeno, smatra se da su muslimani naselili ove prostore tek krajem 18. stoljeća, kada je sagrađena i prva džamija. Već duži vremenski period ovom džematu pripadaju slijedeće mahale: Domazeti, Mešani, Čehići, Avdići, Džaferagići, Osmanovići, Brkići, Jabukovac, Polje, Balagića Brdo i Botonjići, tako da je džemat Biljani pred početak agresije na BiH 1992. godine imao ukupno oko 450 domaćinstava, ili oko 1500 stanovnika.³

U julu mjesecu 1992. godine nad Bošnjacima Saničke doline, a Biljana posebno, izvršen je stravičan zločin od strane domaćih Srba. Najveći broj muškaraca je ubijen, a žene i djeca su prisilno transportovani prema Travniku i Zenici, radi potpunog etničkog čišćenja "srpskih teritorija". Našavši se izvan Bosne i Hercegovine, neki Biljančani su našli svoje "trajno" dunjalučko utočište u evropskim i drugim zemljama širom svijeta.⁴

Džemat Biljani danas ima oko 350 domaćinstava, od čega približno jedna trećina živi u više zemalja zapadnog svijeta, a nije mali broj ni onih koji žive u drugim mjestima unutar Bosne i Hercegovine.⁵ Okupljaju se u Biljanima, uglavnom, u ljetnim mjesecima. Prema dostupnim saznanjima, od naseljavanja ovih krajeva muslimanima, pa sve do danas, podignute su četiri džamije. Namjera nam je da na ovome mjestu iznesemo osnovna saznanja o svakoj od njih, kao i o imamima koji su službovali u ovim džamijama, ili su rođeni u ovome džematu.⁶

II PRVA DŽAMIJA

2.1. Opće i tehničke karakteristike džamije

Prema usmenim kazivanjima najstarijih mještana džemata Biljani, prva džamija u ovome

3 Pokazatelji kojim raspolaže Džematski odbor džemata Biljani.

4 Pogledati: Šefik Mršić, *Monografija općine Ključ*, Ključ, 2011, 110-113. (dalje: Š. Mršić, *Monografija*); Adil Medić, *Sanica 1992.-1995, Sanica – monografija*, Ključ, 2005, 57-70.

5 Isto.

6 O džematu Biljani i biljanskim džamijama pogledati: Š. Mršić, *Džemat Biljani, Monografija*, 145.

džematu sagrađena je još u vrijeme vladavine Osmanlija u našim krajevima. Da li se u Biljanima prije ove džamije nalazio mekteb ili neki drugi objekat sakralne islamske arhitekture, za sada nije poznato. Nalazila se u mahali Osmanovići koja je u to vrijeme bila najrazvijenija mahala u Biljanima. U navedenoj mahali nalazile su se četiri kuće Subašića, jedna kuća Mujezinovića i jedna kuća Omeradžića. U Brkićima su bile dvije kuće i jedna kuća u Džaferagićima. Derviševići iz Brkića vode porijeklo od Hodžića kod Ključa. Hodža Čajić je doveo kovača Jašara iz Krajine koji je ostao da živi u Biljanima. Svi današnji Jašarevići vode porijeklo po njemu, a nastala je i jedna mahala Jašarevići.⁷

Džamija je bila situirana na prilično strmom terenu na jugoistočnoj rubnoj strani današnjeg naselja Biljani. Bila je u cijelosti izgrađena od jelovog drveta, osim kamenog postamenta, tako da je ostala upamćena kao "brvnara". Imala je izgled i karakter tipične mahalske džamije, skromnih prostornih kapaciteta, pravougaone osnove 8x7 m. Bila je pokrivena četvorovodnim drvenim krovom s pokrovom od šindre, a s krova džamije bila je izvedena drvena munara sa zatvorenom šerefom. U pisanim dokumentima džamija u Biljanima pominje se 1879. godine.⁸ Da li se radi o ovoj, ili nekoj drugoj džamiji, za sada nije poznato.

Prema usmenom kazivanju starijih mještana, dolaskom Austro-Ugarske na bosanskohercegovačke prostore došlo je do povlačenja stanovništva iz ovih krajeva prema Cazinskoj Krajini, iz sigurnosnih razloga, jer je tamo bila veća koncentracija muslimanskog stanovništva. Po povratku biljanskih muhadžira iz Krajine u svoj zavičaj, zatekli su spaljenu džamiju, tako da je ubrzo došlo do gradnje nove džamije. Da li je nova džamija bila sagrađena na istom mjestu, ili na drugoj lokaciji, tridesetak metara istočnije od prve džamije, za sada je teško pouzdano reći.⁹

7 Podaci su navedeni prema usmenom kazivanju Feriza Derviševića. Najsrdačnije se zahvaljujem hadži Ferizu Derviševiću, koji mi je saopštio navedene podatke o Biljanima i biljanskim džamijama, 27. augusta 2009. godine (07. ramazana 1430. h.g.). Feriz Dervišević je rođen 1921. godine u mahali Brkići džemata Biljani i jedan je od najstarijih živih mještana ovoga džemata. Kako nije radio u državnim firmama, bio je stalni i aktivni učesnik svih događanja u svome džematu. Skoro čitav životni vijek bio je mutevelija džemata. Uz to, bio je teravah-imam, mujezin, učač mukabele i sl. Uvijek dobar i zahvalan saradnik imama. Poznat je, cijenjen i uvijek rado viđen u narodu i među ulemom.

8 F. Alibegović, *Ključ na Sani*, 199.

9 Prema kazivanju Feriza Derviševića.

U haremu prve biljanske džamije formirano je mjesno mezarje u koje se vrši ukop merhuma sve do danas. U mezarju se nalazi stotinjak starih nišana, sa teško čitljivim natpisom datiranja, ili bez natpisa, koji govore o dugom i kontinuiranom prisustvu muslimana na ovim prostorima. Po navedenim nišanima može se zaključiti da je upravo na ovome mjestu mogao postojati najstariji objekat sakralne islamske arhitekture u džematu Biljani. Ovo mezarje je poznato kao *Mezarje u Osmanovićima*.

2.2. Imami

Prvi imam za kojeg postoje saznanja da je obavljao dužnost u Biljanima bio je hodža Čajić iz Krajine. Najvjerovatnije je došao s muhadžirima u vrijeme njihove prinudne seobe u Cazinsku Krajinu. On se tu oženio, oformio porodicu i proveo ostatak života. Današnji biljanski Čajići vode porijeklo od navedenog imama. Nakon hodže Čajića, imamsku službu obavljao je hodža Osman iz Botonjića.¹⁰

Prema pisanim podacima koji se odnose na isplatu doznačenih dodataka za imame Bihačke oblasti tokom prve polovine 1924. godine, što znači u vrijeme Kraljevine SHS, kao imam u džematu Biljani navodi se Husejn ef. Omanović.¹¹

III DRUGA DŽAMIJA

3.1. Opće i tehničke karakteristike džamije

Druga džamija bila je situirana tridesetak metara istočnije od prve biljanske džamije. Kako se nalazila preko potoka koji je dijelio mahale Osmanovće i Čehiće, poznata je kao džamija u Čehićima. Zbog čega je došlo do premještanja džamije na drugu lokaciju, da li zbog pogodnosti nove lokacije, ili bezbjednosnih razloga, za sada nije poznato. Druga džamija je sagrađena za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, najvjerovatnije 1938. godine.¹² Bila je nešto većih gabaritnih dimenzija, pravougaone osnove 12x10 m. Zidana je od lomljenog kamena, malterisana i krečena,

10 Isto.

11 ABH, PU, 1924, 69, Bihačka oblast, Spisak imama, njihovih udovica i siročadi koji primaju dohotke za skupocće; "Husejn ef. Omanović [Ključ, Biljani]: II. kategorija, mjesečni lični dohodak 61,87 din, mjesečni periodični dohodak 22,50 din. (žena Zineta i sin Muhamed 17.3.1921), svega godišnje 1012.44 din." Unutar: Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb, 2010, 184.

12 Prema drugim narativnim izvorima mogla je biti sagrađena i nešto ranije, tj. 1932. godine.

tako da su joj zidovi i s vanjske i s unutrašnje strane bili bijele boje. Imala je četvorovodni drveni krov s pokrovom od šindre. Kao i prva džamija, i ova je imala drvenu munaru izvedenu iz krova džamije. Služila je svojoj svrsi sve do 1964. godine kada je došlo do izgradnje nove džamije u mahali Džaferagići. Prema sjećanju nekih mještana, u Biljanima je održan značajan vjerski skup 1932. godine, najvjerovatnije povodom obnove druge džamije u Osmanovićima, ili otvaranja džamije u Čehićima.

Prema nekim saznanjima, ni džamija u Biljanima u vrijeme Drugog svjetskog rata nije bila pošteđena ratnog pustošenja. "Teško oštećena, jedva je uz naporno održavanje izdržala do ove (1964) godine. Dalje se nije moglo popravkama održavati, pobožni muslimani toga kao i nekolicine susjednih sela uvidjeli su da se tako dalje ne može..."¹³ Tako je donesena odluka da se gradi nova džamija, od tvrdog materijala i na prikladnijoj lokaciji.

Na mjestu gdje se nekada nalazila druga biljanska džamija, i u njenom haremu, formirano je mezarje porodica Avdić. Mezarje je ograđeno željeznim mrežama, lijepo uređeno i redovno se održava. U mezarju se nalazi 12 datiranih uzglavnih nišana, uglavnom novijeg datuma i izrade. Dva nišana su starije izrade, a na jednom je vidljiv nečitak natpis s arapskim slovima.¹⁴

3.2. Imami

Koliko je poznato, imami u drugoj biljanskoj džamiji bili su:¹⁵

- Muharem ef. Subašić, oko 20 godina (1932-1952) i
- Arif ef. Balagić, oko 12 godina (1952-1964).¹⁶

13 Ešref Berberović, *Biljani kod Ključa ukrašeni novom džamijom*, Glasnik VIS u SFRJ, XXVIII/11-12, Sarajevo 1965, 459, (dalje: E. Berberović, *Biljani kod Ključa*). Interesantno je pomenuti da Biljančami nikada nisu isticali ovaj podatak koji se odnosi na drugu džamiju.

14 U vrijeme gradnje druge biljanske džamije Omer Avdić dao je zemljište za džamiju, tako da je nakon izmiještanja navedene džamije u mahalu Džaferagići, na navedenom prostoru formirano mezarje porodica Avdić. Podatak naveden prema kazivanju Refika Avdića 4.2.2012. godine u Tuzli.

15 Rješenjem Ulema-medžlisa, broj 4971/41 od 28. XII 1941., odobreno je privremeno Sabit ef. Omanoviću vršenje dužnosti mualima i imama u Botonjićima (Biljanima), kot.[ar] Ključ. Unutar: Glasnik IVZ NDH, X/3, Sarajevo 1942, 93.

16 Prema navedenom, zbir godina dvojice imama koji su službovali u ovoj džamiji iznosi 32. godine. Na osnovu ovog podatka može se izvesti osnovan zaključak da je dru-

IV TREĆA DŽAMIJA

4.1. Opće karakteristike džamije

Treća džamija bila je situirana oko 300 metara niže druge džamije u mahali Džaferagići. Bila je izgrađena na jednom ravnom platou na mjestu gdje se nekada nalazila kuća Džafera Džaferagića. Iako je bilo prijedloga da se džamija gradi još niže, bliže tranzitnog puta, prevladalo je mišljenje da su Džaferagići povoljnije mjesto, i sredina džemata, zbog mještana naselja Botonjići i Kamen. Džamija je izgrađena 1964, a svečanost povodom njenog zvaničnog otvorenja održana je 17. oktobra 1965. godine.¹⁷

Kamen za gradnju džamije dobavljan je iz Muhadžira i iz Hrusta sa Velagića. U vrijeme dok je trajala njena izgradnja, srušena je stara džamija u Čehićima zbog ugradnje materijala u novu džamiju. Glavni zidari na gradnji džamije bili su Ibrišim Šljivić iz Velagića i Muste Kazić iz Jabukovca. Krov je radio mještanin Ishak Subašić, a munaru su gradili majstori iz Bužima Hasan i Ferid Šahinović. U periodu izgradnje džamije džuma-namaz se obavljao u mesdžidu u Jabukovcu.

"Nova džamija je sagrađena za godinu dana bez ikakve pomoći sa strane. I pored zalaganja svih džematlija ipak ističemo Čamila Avdića koji je radio sve radne dane, Feriza Derviševića, Jusufa Avdića, Naila Džaferagića, Mumina Omanovića, Latifa Botonjića na čelu sa svojim imamom Arifom ef. Balagićem. (...) Feriz Dervišević dao je dobrovoljnog priloga u iznosu od 70.000 dinara. (...) Iako mjesto Biljani ima samo 310 domova sa oko 1500 muslimanskih žitelja svojim vlastitim sredstvima za relativno kratko vrijeme sagrađiše lijepu i prostranu novu džamiju koja im služi na čast i ponos."¹⁸

Prema izvještaju objavljenom u *Glasniku VIS-a* koji je napisao Ešref Berberović, jedan od članova visoke delegacije Vrhovnog islamskog starješinstva iz Sarajeva, svečanom otvorenju džamije prisustvovali su reisul-ulema Islamske

ga džamija mogla biti sagrađena 1932, a ne 1938. godine, kako je i u ovome radu navedeno, oslanjajući se na narodno pamćenje i usmena kazivanja starijih mještana.

17 E. Berberović, *Biljani kod Ključa*, 459; Prisjećajući se svečanog otvorenja džamije, hadži Feriz Dervišević navodi kako je za taj dan pripremljeno 110 pečenih janjaca i jedno pečeno tele. Noć uoči otvorenja kod hodže Arif ef. Balagića došao je glavni imam banjalučki hafiz Mehmed ef. Zahirović i još sedam hodža sa svojim ženama.

18 Ešref Berberović, "Još nekoliko podataka o gradnji nove džamije u Biljanima kod Ključa", *Glasnik VIS u SFRJ*, XXIX/1-2, Sarajevo 1966, 68-69.

zajednice u SFRJ hadži Sulejman ef. Kemura, predsjednik Starješinstva IVZ SRBiH hadži Nam ef. Hadžiabdić, direktor Gazi Husrev-begove medrese prof. Muhamed Tulić, sekretar Vrhovnog islamskog starješinstva Ešref ef. Berberović, glavni imam iz Banja Luke hfz. Mehmed ef. Zahirović, i drugi ugledni gosti kao i predstavnici *narodne vlasti i bratske pravoslavne i katoličke vjerske zajednice*. Džamiju je svečano otvorio reisul-ulema.¹⁹

4.2. Tehničke karakteristike džamije

Treća džamija bila je nešto većih gabaritnih dimenzija i prostornog kapaciteta od prethodne džamije. Imala je pravougaonu tlocrtnu koncepciju 12x10 m. Bila je građena kao jednospratni objekat, presvučen bijelom fasadom i pokrivena četvorovodnim krovom od drvene građe s pokrovom od crvenog crijepa. Zidovi visine oko 6 m bili su građeni od lomljenog kamena i betona, te presvučeni malterom i bijelom fasadom. Kako je bila građena na ravnom terenu, svi zidovi su joj imali kameni postament visine oko 70 cm. S desne strane džamije bila je podignuta munara od armiranog betona, s jednom otvorenom šerefom. Na vhu munare bio je postavljen alem s tri kugle, polumjesecom i zvijezdom. Ukupna visina munare bila je 27 metara.

Oko džamije se nalazio prilično širok, ravan i uredno održavan džamijski harem, ograđen ukrasnom željeznom ogradom. Neposredno s lijeve strane džamije od njenog ulaza, nalazila se gasulhana. U džamijskom dvorištu nalazila se imamska kuća sa mektepskom učionicom i džematskom bibliotekom u prizemlju kuće. Na spratu je bio uređen dvosoban imamski stan. Uz džamiju se nalazila garaža, ali je 1990. godine preuređena u abdesthanu, a dotadašnja abdesthana preuređena je u gasulhanu. Koliko je poznato, bila je to prva gasulhana u ovome džematu. Ustaljena praksa je bila da se merhumi gasule i opremaju na improviziranom postolju pripremljenom za jednokratnu upotrebu u neposrednoj blizini kuće merhuma.

U prirodnim nepogodama praćenim obilnom kišom i jakim vjetrom došlo je do odvajanja alema od njegovog postolja na vrhu munare, što je prilikom njegovog pada dovelo do oštećenja džamijskog krova. To je bio povod da su 1990. godine izvršeni obimni sanacioni radovi

¹⁹ E. Berberović, *Biljani kod Ključa*, 458-460. Na svečanosti je govorio i hafiz Fuad ef. Subašić, rodom iz Biljana, a tada veoma ugledni džematski imam u Zenici.

na džamiji i munari. Zidovi džamije i munara presvučeni su bijelom bojom, zamijenjen je krov na munari, instaliran je novi razglas na džamiji, te niz drugih radova funkcionalne, zaštitne i dekorativne naravi.

Početak posljednje agresije na BiH (1992-1995), tačnije 10. jula 1992. godine, u jutarnjim satima inventar džamije je zapaljen, a zatim je džamija minirana i do temelja porušena, kao i imamska kuća sa svim ranije navedenim sadržajima. Toga dana, pored rušenja džamije, nad stanovnicima ovoga džemata izvršen je stravičan zločin. Najprije je, prevarom, došlo do zarobljavanja, a zatim svirepog ubistva 256 muškaraca ovoga džemata od strane domaćih Srba, dojučerašnjih komšija.

Svi mještani Donjih Biljana, bez obzira na pol i životnu dob, sakupljeni su u ranim jutarnjim satima kod stare četverorazredne osnovne škole u Biljanima. Tada je došlo do odvajanja muškaraca od žena i djece. Neki su tako stravično mučeni i udarani batinama da su od tih tortura podlegli, neki su strijeljani po okolnim putevima i njivama, a neki su ubijeni i bačeni u jamu Bezdana na Laništu.

1.3. Mutevelije

Na čelu građevinskog odbora treće biljanske džamije nalazio se *Feriz Dervišević*, koji je ujedno bio i dugogodišnji mutevelija džemata. Neposredno pred agresiju na BiH, dužnost mutevelije obavljao je Vehbija Botonjić, a blagajnik džemata bio je Mustafa Subašić. Tako je bilo sve do početka agresije na BiH (1992-1995).

1.4. Imami koji su službovali u džamiji u Džaferagićima

- Arif ef. Balagić, rođen u Biljanima, Ključ;
- Husein ef. Pudić, rođen u Pudin Hanu, Ključ;
- Ibrahim ef. Hodžić, rođen u Durebegović Docu, Gornji Vakuf;
- Džemaludin ef. Latić, rođen u Pridvorcima, Gornji Vakuf. Kao student, dolazio je iz Sarajeva i obavljao džume u Biljanima;
- Sakib ef. Latić, (otac Džemaludina ef. Latića) rođen u Pridvorcima, Gornji Vakuf. Službovao je u Biljanima oko 9 godina (1979-1988);
- Enver ef. Žužo, rođen u Jajcu. Službovao oko dva mjeseca, bez zvaničnog postavljenja.

- Nakon odlaska Envera ef. Žuže, jedan ramazan (1989) imamsku dužnost obavljao je student FIN-a u Sarajevu, Šefket ef. Čatović, rođen 1958. u Podvelu, Čajniče.
- Šefko ef. Sulejmanović, rođen u Novom Selu, Zvornik, bio imam od maja 1989. do septembra 1990. i
- Ermin ef. Vučkić, rođen u Biljanima, Ključ, imam od septembra 1990. do jula 1992.

1.5. Muzejini

Džemat nije imao stalnog mujezina, a najčešće su mujezinsku službu, na volonterskoj osnovi, obavljali: Feriz Dervišević (rođ. 1921), Smajil Zukanović (1932-1992), Hamdija Džaferagić (1932-1992) i Almir Subašić (rođ. 1971).

V ČETVRTA DŽAMIJA

5.1. Opće karakteristike džamije

Četvrta džamija situirana je s desne strane regionalnog puta Ključ – Sanica, na mjestu gdje se prije agresije na BiH (1992-1995) nalazila četvororazredna osnovna škola. Nakon povratka mještana na svoja prijeratna ognjišta, stara škola je srušena, jer su u ovoj školi Srbi, "komšije, prijatelji i kumovi" vršili brutalna mučenja i ubijanja Bošnjaka 1992. godine. U dvorištu nekadašnje škole podignuta je četvrta biljanska džamija, s bogatim pratećim sadržajima.

Kamen temeljac za izgradnju džamijskog kompleksa postavili su 10. 7. 1997. godine tadašnji premijer Unsko-sanskog kantona dr. Mirsad Veladžić i Feriz Dervišević, najstariji džematlija i dugogodišnji mutevelija džemata Biljani.

Najvećim dijelom džamija je izgrađena sredstvima i dobrovoljnim radom mještana. Poseban doprinos u finansiranju izgradnje džamije dali su mještani koji rade u inostranstvu, ali i Biljančani nastanjeni u drugim gradovima BiH. Veliki doprinos izgradnji džamije dao je dr. Džemaludin Latić, profesor FIN-a u Sarajevu, obezbijedivši vrijedne donacije iz Republike Turske. Od pojedinaca, među vakifima džemata posebno se ističu Tifa i Hamdija Omanović, Vehbija Mešanović i Šerif Čehić. Među vrijednim vakifima ima i onih koji nisu željeli da se pominju njihova imena. Do sada, džamija ima preko 50 svojih vakifa. Jedna munara sagrađena je prilozima više dobrotvora, a druga sredstvima dva uspješna poduzetnika i vakifa, Omanović Muje i Omanović Arifa rođenih u Biljanima, ko-

ji trenutno žive i rade u R Hrvatskoj. Procjenjuje se da je prije svečanog otvorenja u izgradnju džamijskog kompleksa uloženo oko milion konvertibilnih maraka.

5.2. Tehničke karakteristike džamije

Horizontalna koncepcija džamijskog kompleksa ima pravougaonu osnovu 36x26 m, a rađena je u dvije, odnosno tri etaže. Glavni džamijski prostor natkriven je velikom betonskom poluloptastom kupolom opšivenom bakarnim limom, a ostali sadržaji manjim poluloptastim kupolama različite veličine. Glavni majstor na krojenju i salivanju centralne kupole bio je mještanin Mustafa Džaferagić. S desne i lijeve strane džamije izgrađene su dvije veoma visoke bijele munare sa po dvije otvorene šerefte. Munare su građene od armirano-betonskih elemenata i presvučene bijelom bojom, a njihov graditelj je hadžija Muharem Kruško iz Tešnja.

Džamijski kompleks sadrži: glavni prostor za klanjanje, mektepsku učionicu, imamski stan, dva apartmana za musafire, salu za tribine i naučne skupove, prostoriju za odmor i druženje, kuhinjski prostor, sobu za itikaf, biblioteku, gusulhanu, dvije abdesthane, prostor za rekreaciju mladih, arhivsko-muzejsku sobu, te kotlovnicu, priručne ostave, garažu i sl. Kompletan projekat je urađen dosta ambiciozno i veoma osmišljeno. Prilagođen je potrebama sadašnjih, ali i budućih generacija. U velikoj mjeri vodilo se računa o funkcionalnoj, ali ništa manje i o estetskoj komponenti kompleksa. Glavni projektant džamije i njenog kompleksa je arhitektica Sadeta Ibrahimpašić.

Džamija u Biljanima izgrađena je u stilu klasične osmanlijske arhitekture kao i većina džamija u BiH. Mihrab, minber i ćurs koji se nalaze u glavnom prostoru za klanjanje, urađeni su od klesanog kamena (behacit i mramor) po uzoru na sadržaj enterijera Begove džamije u Sarajevu. Izvođač kamenih radova je firma "Kamen" iz Bihaća. Slikovno i kaligrafsko ukrašavanje džamije obavili su: Velid Hodžić, Mehmed Džananović, Elvis Hajdarević i Ismar Haro, akademski slikari, netom svršeni umjetnici Akademije likovnih umjetnosti Sarajevskog univerziteta.²⁰ Levhe u krupnom planu, uokvirene drvenim ramovima u prirodnoj boji drveta, radio je naš najpoznatiji kaligraf dr. Ćazim Hadžimejlić.

20 <http://www.kljuc.ba/arhivaDecembar2010.html> (1.2.2012.)

Džamija u Biljanima

U džamijskom dvorištu nalazi se šehidsko mezarje i turbe podignuto u znak sjećanja na biljanske šehide posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, te šadrvan ispred glavnog ulaza u džamiju. Dvorište je ograđeno ukrasnom betonskom i kamenom ogradom sa željeznim kapijama. Uređenje dvorišta je stručno i estetski veoma dojmljivo osmišljeno, s obilježenim parking mjestima, pješačkim stazama i kultiviranim zelenim površinama.

5.3. Svečano otvorenje džamije

Trodnevna manifestacija pod nazivom "Biljani – simbol stradanja ali i ponosa" okončana je 10. jula 2011. godine svečanim otvorenjem džamije, čime je obilježena i devetnaestogodišnjica od počinjenog zločina nad nedužnim stanovnicima Biljana. Na kraju svečanosti reisul-ulema dr. Mustafa ef. Cerić je uručio ključ glavnom imamu Erminu ef. Vučkiću, kao najzaslužnijoj

osobi za izgradnju džamije, da istu zvanično otvori. Nakon toga, Ermin ef. Vučkić je pozvao Dursum ef. Derviševića i hadži Feriza Derviševića, te su njih trojica zajedno otvorili džamiju.²¹

1.4. Imami i mutevelije

Prvi poslijeratni i sadašnji imam džemata je Dursum ef. Dervišević.²² U poratnom perio-

21 Profesor Ermin ef. Vučkić je glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Ključ. Početkom Agresije na BiH 1992. godine bio je na dužnosti džematskog imama u Biljanima. Uspio je da preživi biljansku golgotu 10. jula 1992. godine i da preko planine Grmeč dospije do slobodne teritorije Bihackog okruga. Cijeli rat je proveo kao borac Prve bosanskooslobodilačke brigade 5. Korpusa Armije BiH. Od završetka Agresije obavlja dužnost glavnog imama MIZ Ključ. Njegov doprinos oko izgradnje džamije u Biljanima veoma je značajan i zapažen. Zvanje profesora stekao je na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću. Zamjenik je muftije banjalučkog Edhem ef. Čamdžića.

22 Dursum ef. Dervišević rođen je u Biljanima 21.5.1964. godine. Završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu i Islamski pedagoški fakultet u Bihaću. Imamsku dužnost obavljao je u slijedećim džematima: Fajtovci (Sanski Most), Ramići (Ključ), Stranjani (Zenica) od 1991. do 1996. godine i Biljani od završetka Agresije na BiH i povratka mještana na svoja ognjišta. Na mektepskoj pouci i mektepskim takmičenjima postiže zapažene rezultate. Organizirao je i mektepsku nastavu za odrasle. Bavi se i publicističkom djelatnošću.

du dužnost mutevelije obavljali su: Arnes Avdić, Hazim Subašić i Almir Subašić u dva posljednja mandata.

VIII ZAKLJUČAK

Biljani su veoma lijepo i pitomo mjesto u krajoliku rijeke Sanice u općini Ključ. Kontinuitet njegove naseljenosti moguće je pratiti još od rimskog doba pa sve do danas. Muslimani intenzivnije naseljavaju ovo područje krajem 18. stoljeća, od kada postoje i dokazi o prvim sakralnim objektima islamske arhitekture. Bez obzira na sve životne teškoće i ratna stradanja i razaranja, Biljančani su svaki put iz temelja gradili svoje domove, ali i nove džamije, kao vjerne čuvar svoga duha. Prema dostupnim saznanjima, od vremena Osmanlija pa do danas, u Biljanima su postojale četiri džamije. Sve su građene sredstvima mještana, pa i rukom domaćih majstora, osim munara. Svaka od navedene četiri džamije bila je građena na drugoj lokaciji, i svaka naredna džamija bila je po prostornim kapacitetima veća, a u estetskom i funkcionalnom smislu ljepša i sadržajnije. Današnja džamija u Biljanima, s memorijalnim kompleksom, zasigurno je jedna od najljepših i najsadržajnijih džamija na bosanskohercegovačkim prostorima.

Summary

THE FOUR MOSQUES OF BILJANI

Šefko Sulejmanović

The first mosque in Biljani within the municipality of Ključ, was constructed in the Ottoman period in mahala Osmanovići. It served its purpose until 1938 when the other mosque was constructed in the nearby mahala Čehići. The third mosque was built a little further down Džaferagići mahala in 1964. During the latest aggression on BiH, on July 10th 1992, the mosque was burned, and the remains were blown up with dynamite later on. The life of this jamaat was revived when in 1996 its pre-war inhibitors returned to their homes. As soon as a year after, the foundation stone was laid down for the construction of a new mosque. This was fourth mosque in Biljani. The new mosque with numerous joining facilities was opened on 10th July 2011. Along with the opening ceremony commemoration was held to mark nineteenth death anniversary of the Bosniaks that were killed in Biljani. In the area of Ključ municipality, Biljani is a place that is most active in preserving their religion and tradition. This place has produced and nurtured numerous renowned scholars of religious studies in the past and it continues doing so.

Key words: Biljani, mosques, maktab, imam, graveyards, aggression on Bosnia and Herzegovina.

الموجز

مساجد بيليانى الأربعة

شيفكو سليمانوفيتش

أنشئ أول مسجد في حي بيليانى التابع لبلدية كليوتش. أيام الحكم العثماني في بلادنا. وذلك في محلة عثمانوفيتشي. وبقي ذلك المسجد قائماً يؤدي رسالته حتى عام ١٩٣٨. عندما أنشئ بالقرب منه المسجد الثاني في محلة تشيهيتشي. وأنشئ المسجد الثالث سنة ١٩٦٤ أسفل منه في محلة جعفرأغيتشي. وقد أحرق المسجد في ١٠ من يوليو ١٩٩٢ إبان الحرب العدوانية على البوسنة والهرسك. ثم نُسف بالمتفجرات. ومع عودة السكان إلى موطنهم الأصلي سنة ١٩٩٦. عادت الحياة إلى هذه البلدة. وتم في العام التالي وضع حجر الأساس لبناء المسجد الرابع في بيليانى. وقد تم افتتاح ذلك المسجد الجديد مع ملحقاته الكثيرة في ١٠ من يوليو ٢٠١١. وتم في ذلك اليوم إحياء الذكرى السنوية التاسعة عشرة لاضطهاد البشائقة في بيليانى. ويعتبر حي بيليانى أكثر أحياء مدينة كليوتش تمسكا بالدين ورعاية لتراثه. ويشهد على ذلك العدد الكبير من العلماء الذين أجبهم هذا الحي في الماضي وما زال ينجبهم اليوم. الكلمات الرئيسية: بيليانى، المساجد، الكتاتيب، الأئمة، المقابر، العدوان على البوسنة والهرسك.